

האוסף המוזיאוני של בנק ישראל

רחל ברקאי

בנק ישראל נוסד בשנת 1954 כבנק המרכזי של מדינת ישראל וכרשות מוניטארית ממלכתית. בדומה לבנקים מרכזיים אחרים בעולם, החליט בנק ישראל, עוד בשנותיו הראשונות, לייסד אוסף נומיסמאטי. מטרתו של האוסף והמגמה המנחה אותו, היא להשתדל לכלול את כל המטבעות. השטרות ואמצעי התשלום האחרים שהילכו במחזור בארץ-ישראל מימי-קדם ועד זמננו! הגרעין הראשון של האוסף היה מורכב ממטבעות יהודיים עתיקים, שהם המקור העיקרי לדגמים המופיעים על מטבעות מדינת ישראל. למן ראשית הטביעה של מדינת ישראל העצמאית נקבע קו-מנחה, שלפיו מטבעות המדינה יהיו המשך ישיר לטביעה היהודית בימי-קדם, ולפיכך מרבית הדגמים שעליהם נבחרו מהמטבעות היהודיים הקדומים. ואכן, המטבעות שמנפיק בנק ישראל ממחזיקים מחד את המשכיות הטביעה מימי קדם ומאידך את החדשנות, בד-בבד עם הקפדה על עיצובם האמנותי והאסתטי.

ראשיתו של אוסף המטבעות העתיקים של בנק ישראל היתה בשנת 1963, כאשר נרכשה קבוצת מטבעות יהודיים, שהציע למכירה 'בנק לאו ושות' וא' הס' בשוויץ. תנופה ממשית בפיתוח האוסף באה כשנה לאחר-מכן, עם רכישת סידרת מטבעות יהודיים ומקצת מהמטבעות הקדומים של ערי ארץ-ישראל מאוסף בית-הנכות הלאומי 'בצלאל'. שני מקורות אלה היוו את הבסיס לאוסף המטבעות היהודיים הקדומים של בנק ישראל.

בנוסף לכך, באוספי הבנק שומרים באופן שיטתי פריטים שונים הקשורים בתהליכי הטבעת מטבעות והדפסת שטר-כסף בני זמננו. האוסף כולל אף מטבעות ושטרות מארצות שונות ברחבי העולם. אפשר לסווג את האוסף הנומיסמאטי של בנק ישראל לנושאים עיקריים אחדים:

- א. מטבעות עתיקים מראשית הטביעה ועד התקופה העות'מאנית.
- ב. פריטים נומיסמאטיים וחפצים עתיקים אחרים, שאינם מטבעות והקשורים במסחר הקדום או בבנקאות הקדומה.

1 ראשית דרכו של אוסף המטבעות של בנק ישראל היתה בימי כהונתו של הנגיד הראשון, דוד הורוביץ ז"ל, אשר היה יוזם האוסף. סייעו בהקמה מ' נרקיס ז"ל, מי שהיה מנהלו של בית-הנכות 'בצלאל'; ל' קדמן ז"ל, מי שהיה נשיא החברה הנומיסמאטית לישראל ומחלוציה, שתרם רבות ליצירת האוסף ושימש כיועץ בוועדת רכישת המטבעות של בנק ישראל. במשך השנים עזרו ד"ר א' קינדלר ופרופ' י' משורר, בעצה טובה ובמעש, בכל הקשור לבנייתו ופיתוחו של האוסף.

ג. אמצעי־תשלום מארץ־ישראל מלפני קום המדינה — מן התקופה העות'מאנית ומימי שלטון המנדט הבריטי.

ד. המטבעות והשטרות של מדינת ישראל.

ה. פריטים שונים הקשורים בתהליך הטבעת המטבעות ולהדפסת השטרות של מדינת ישראל.

ו. שטרות ומטבעות מארצות שונות ברחבי העולם.

ז. פריטים נומיסמאטיים שונים, או כאלה הקשורים קשר עקיף לנומיסמאטיקה.

האוסף מסודר על־פי הנושאים האלה והוא שמור בכספות בנק ישראל בקריה בירושלים, תוך תקווה שחלקים נכבדים ממנו יוצגו במוזיאון בנק ישראל העתיד לקום. חלק ניכר מהמטבעות העתיקים פורסם בשנת תשל"א בקטלוג, שהוא עד כה הפרסום היחיד של פריטים מן האוסף.² בסקירה זו נדגיש את הפריטים החשובים מכל תחום, ובעיקר כאלה שלא פורסמו בעבר או שהמידע שהופיע עליהם אינו רב.

המטבעות העתיקים

עיקרו של אוסף המטבעות העתיקים הוא המטבעות היהודיים. כרשות הבנק יש אוסף כמעט מושלם של מטבעות החשמונאים (135-37 לפני־הספירה), מטבעות של שושלת בית הורדוס (37 לפני־הספירה-100 לספירה), מטבעות מלחמת היהודים ברומאים (66-70 לספירה) ומטבעות מלחמת בר־כוכבא (132-135 לספירה). מלבד אלה, קיים אוסף מייצג של מטבעות ארץ־ישראל מן התקופה הפרסית (מאות ה'־ד' לפני־הספירה); מטבעות שהוטבעו על־ידי נציבי רומא ביהודה (66-6 לספירה); מטבעות המינהל הרומי בארץ־ישראל אחרי חורבן הבית השני (79-96 לספירה); מטבעות מסידרת 'יהודה הכבושה' (70/71-81 לספירה); ומבחר של מטבעות שהטביעו ערי ארץ־ישראל בתקופה הרומית (מאות א'־ג' לספירה).

בנק ישראל מצרף לאוספיו דרך קבע מטבעות בודדים, המשלימים את אוסף המטבעות היהודיים. על־מנת שהאוסף ייצג בצורה הולמת את כל המטבעות שהילכו במחזור בארץ־ישראל בעת העתיקה, מצרף הבנק לאוסף מטבעות מן התקופות השונות, שבהן לא הילכו במחזור מטבעות יהודיים. בשנת 1966 רכש בנק ישראל את מרבית השקלים וחצאי השקלים מימי מלחמת היהודים ברומאים שנחשפו בחפירות מצדה, בהנהלתו של י' ידן. קבוצה זו כוללת גם שני שקלי־כסף מן השנה החמישית למלחמה נגד הרומאים, שהם נדירים ביותר. בשנת 1969 נרכשו כמאה מטבעות־כסף מן התקופה הרומית, מן המטמון הגדול שנתגלה בחפירותיו של א' נגב בממשית (כורנוב) שבנגב.

המטבע הקדום ביותר שבאוסף, הוא מטבע עשוי אלקטרום (נתך של זהב וכסף) מן המאה השביעית לפני־הספירה, שהוא מן המטבעות הקדומים ביותר הידועים בעולם. מטבעות קדומים כאלה נטבעו בממלכת לוד שבמערב אסיה הקטנה. על־פני המטבע נראה ראש אריה פונה לימין; ועל צד הגב נראים שני שקעים מלבניים.³ מטבע אחר באוסף שהוא מעט מאוחר יותר, מסוף המאה השישית וראשית המאה החמישית לפני־הספירה, הוא טטרדרכמה של כסף שנטבעה באתונה. על

2 א' קינדלר, מטבעות ארץ־ישראל; אוסף בנק ישראל, ירושלים תשל"א (להלן: קינדלר, קטלוג).

3 שם, עמ' 4, מס' 1.

צד הפנים של המטבע נראה תיאור של ראש האלה אתנה פונה לימין; ובצד הגב מתואר ינשוף, ובצידו הכתובת AΘE ביוונית (קיצור של השם 'אתנה'). סוג זה של מטבעות היה נפוץ ביותר במסחר בכל רחבי העולם העתיק.⁴ התקופה הפרסית (538-353 לפני הספירה) מיוצגת באוסף על-ידי שני מטבעות-כסף של האימפריה הפרסית-האכימנית. מטבעות אלה נטבעו בידי המלכים ארתכסרכסס הראשון והשני, דהיינו מהמאות החמישית והרביעית לפני-הספירה, והם בעריך של סיגלוס אחד.⁵

המטבע הקדום ביותר שנטבע בארץ-ישראל והנושא כתובת עברית, שנמצא באוסף, הוא מסידרת מטבעות 'יהד', מתקופת השלטון הפרסי, ותאריכו הוא במאה הרביעית לפני הספירה. זהו מטבע-כסף, שלפי משקלו (0.45 גר') הוא מייצג עריך של אוכלוס אחד.⁶ על פניו מתואר ראשה של האלה אתנה; ועל גבו מתואר ינשוף, ולצידו הכתובת 'יהד' בכתב העברי הקדום, שהוא שמה של הפרובינציה יהודה באותה תקופה. מטבעות 'יהד' הם זעירים ביותר (קוטרם נופל מ-10 מ"מ) ונדירים למדי, וכנראה הונפקו בירושלים תחת שלטון האימפריה הפרסית. כיום מזהים מספר טיפוסים מסידרה זו של מטבעות.⁷ המטבע שבאוסף הבנק, מחקה בדגמיו מטבעות אתונאיים. האוסף מכיל גם שני מטבעות נוספים מן התקופה הפרסית, מן הטיפוס הקרוי במחקר 'פלישתור-ערביים'. אלה הם דרכמות-כסף שנטבעו בארץ-ישראל במאה הרביעית לפני-הספירה, והם מצטיינים ביופיים (לוח 1, מס' 1).⁸

מן התקופה ההלניסטית יש באוסף מספר מטבעות מייצגים של הטביעה של בית תלמי ובית סלווקוס (לוח 1, מס' 2-3).⁹ אחד המטבעות הסלווקיים שבאוסף הבנק, הוא וריאנט חדש של מטבע-ברונזה, שנטבע על-ידי אלכסנדר השני זבינה (128-123 לפני הספירה).¹⁰

המטבעות של מלכי בית חשמונאי מיוצגים באופן מלא כמעט, כולל הטיפוס הנדיר של פרוטת הברונזה של מתתיהו אנטיגונוס, שעל פניו מופיע תיאור של שולחן לחם הפנים ועל גבו מתוארת מגורת שבעת הקנים.¹¹ גם מטבעות של שושלת בית הורדוס מיוצגים באופן כמעט מלא (לוח 1, מס' 4). ממטבעות מלחמת היהודים ברומאים יש אוסף חשוב ביותר של שקלים, חצאי-שקלים ומטבעות-ברונזה מחמש שנות המרד; מרביתם נחשפו, כאמור, בחפירות מצדה (לוח 1, מס' 5). בין המטבעות מימי מרד ברכוכבא ראויים לציון שני פריטים מעניינים במיוחד: האחד, מטבע ברונזה גדול (קוטרו 32 מ"מ — ססטרך רומי, או מטבע-עיר), שהוכן לטביעה מחודשת על-ידי שלטונות המרד. הדגם המקורי של המטבע נמחק כליל על-ידי מכות-פטיש, ובאופן זה נוצר

4 B.V. Head, *British Museum Catalogue (=BMC) of Attica, Megaris, Aegina* (Reprint), Bologna 1963, p. 6, nos. 40-45

5 B.V. Hill, *BMC, Arabia, Mesopotamia and Persia*, London 1922, p. 154, no. 47; E. Babelon, *Traité des Monnaies Grecques et Romaines*, II, Paris 1901-1932, p. 10

6 קינדלר, קטלוג, עמ' 5, מס' 2.

7 L. Mildenberg, 'Yehud: A Preliminary Study of the Provincial Coinage of Judaea', *Essays in Honor of Margaret Thompson*, Wetteren 1979, pp. 183-196, pls. 21-22; Y. Meshorer, *Ancient Jewish Coinage*, I, New-York 1982, pp. 13-34, 115-117

8 ראה: Y. Meshorer, *Sylloge Nummorum Graecorum, The Collection of the American Numismatic Society*, VI, New-York 1981, nos. 31-50

9 חמישה מטבעות סלווקיים הם מתנת ק' פסקה מקיבוץ גבע.

10 ראה: Rachel Barkay, 'A New Variant of Alexander II Zabina', *Israel Numismatic Journal*, 9 (in print)

11 קינדלר, קטלוג, עמ' 23, מס' 24.

מידע: האוסף המוזיאוני של בנק ישראל

אסימון חלק המוכן לטביעה מחודשת. אסימון ברונזה בגודל זה נועד ללא ספק למטבע של כר- כוכבא, שעל פניו מתואר זר ובתוכו כתובת, ועל צידו השני אמפורה גדולה.¹² הפריט השני, שטרם פורסם ומובא כאן לראשונה, הוא מטבע שקוטרו 31.5-32 מ"מ ומשקלו 18.36 גר. הוא עשוי ברונזה, אך הוטבע ברושמות המוכרות מטטרדרכמות-כסף של השנה השנייה למרד. ככל הנראה זוהי הטבעת-נסיון, אך אפשר שהשתמשו בטעות באסימון-ברונזה במקום באסימון-כסף. מטבע זה הוא יחיד במינו, ועד כה ידועה רק דוגמה נוספת אחת כזאת (לוח 1, מס' 6).¹³ על-פני המטבע מתוארת החזית של בית-המקדש, ומשני צדיה מופיעות אותיות הכתובת 'שמ[עון]' בכתב העברי הקדום. על גב המטבע מתוארים לולב ואתרוג, ומסביב מופיעה הכתובת: 'שב[לחר]ר[י]שרא[ל]' בכתב העברי הקדום, המתארכת אותו לשנה השנייה למרד (ש = שנה; ב = שנייה; לחר = לחרות; ישראל), היא שנת 133-134 לספירה.

באוסף ישנו ייצוג נאה של מטבעות הנציבים הרומים ביהודה ושל מטבעות המינהל הרומי מן התקופה שאחרי חורבן הבית השני. כמרכן מכיל האוסף מטבעות רומיים אימפריאליים לציון הנצחון על יהודה, שנטבעו בשם הקיסרים הרומים אספטיאנוס וטיטוס. אוסף מטבעות הערים נמצא עדיין בשלבים התחלתיים והוא כולל מטבעות מייצגים של כעשר ערים.

המטבעות מן התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזאנטית אף הם עדיין בייצוג חלקי ונעשה נסיון להשלים את החסר. מן התקופה הרומית הזכרנו כבר את מטבעות הכסף, שהם חלק ממטמון שנמצא בממשית (כורנוב). כמרכן יש לצייין מטבע-ברונזה גדול של הקיסר פיליפוס הערבי (244-249 לספירה), שהוטבע באפמיאה שבאסיה הקטנה. על-פני המטבע מופיע דיוקן הקיסר וכתובת יוונית של שמו ותארו. על-גב המטבע הוטבע תיאור של תיבת-נח: בצד ימין נראית התיבה ובתוכה נח וזוגתו, ומעל היונה; בצד השמאלי נראים נח ואשתו לאחר המבול, מחוץ לתיבה, כשהם פוסעים לשמאל, והיונה מרחפת מעל ראשיהם ואוחזת במקורה ענף עץ-זית; מסביב מופיעה כתובת יוונית: 'בימי ראש הכהונים מרקוס אוריליוס אלכסנדר ב. של אנשי אפמיאה' (לוח 1, מס' 7).¹⁴

לגבי המטבעות שהילכו במחזור בארץ למן התקופה הביזאנטית ואילך, עדיין רב החסר באוסף. התקופה הצלבנית מיוצגת על-ידי מספר מטבעות אופייניים, שנטבעו בארץ-ישראל במאה הי"ב במיטבעות של עכו וירושלים. מן המעניינים שבהם הוא מטבע צלבני מימי בלדווין השלישי (1144-1162). על-גב המטבע יש תיאור של מגדל איתן (כנראה 'מגדל דוד' המזוהה עם מגדל היפיקוס), ומסביב הכתובת הלטינית: 'DE IERUSALEM' (של ירושלים) (לוח 1, מס' 8).¹⁵

באוסף נכללים גם אמצעי-תשלום, שאמנם לא הילכו במחזור בארץ, אך הם קשורים לתולדות העם היהודי. דוגמה לכך הוא מטבע המכונה 'שקל דמיוני' או 'שקל גרליץ'. זהו סוג מיוחד של מטבעות, שנטבעו למן המאה הט"ו באירופה, ובעיקר בעיר גרליץ שבגרמניה. מטבעות אלה נעשו

12 שם, עמ' 79, מס' 106.

13 העותק הנוסף הוא מאוספי אגף העתיקות והמוזיאונים, ופורסם על-ידי משורר (לעיל, הערה 7), ב, עמ' 157; עמ' 267, מס' 15; לוח 22, מס' 15.

14 ראה: א' קינדלר, 'טיפוס מטבע של העיר אפמיאה קיבוטס בפריגיה', שנתון מוזיאון הארץ, 13 (1971), עמ' 24 ואילך; S.V. Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Phrygien*, Berlin 1964, no. 3510; Y. Meshorer, 'An Ancient Coin Depicts Noah's Ark', *Biblical Archaeology Review*, VII (5) (1981), pp. 38-39

15 G. Schlumberger, *L'Orient Latin*, Paris 1878, pl. III, no. 21 b.

לוח 1 - מטבעות קדומים

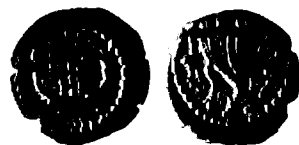
1. דרכמה פלישתו-ערבית, המאה הרביעית לפני-הספירה

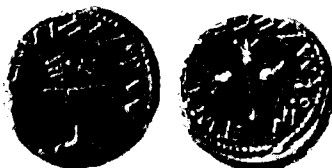
2. מטבע תלמי, תלמי השני פילדלפוס, לפני-הספירה 246-285

3. מטבע סלבקי, אנטיוכוס השיעי סידטס, לפני-הספירה 129-138

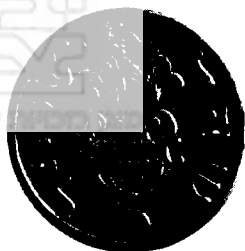
4. הורדוס ארכלאוס, לפני-הספירה 4 - 6 לספירה

5. מלחמת היהודים ברומאים, שנה ה' 70 לספירה

6. טטרדרכמה טבעה בברונזה, מרד ברי-כוכבא, שנה ב' 134-133 לספירה

8. מטבע זלבני, בלרווין השלישי,

1162-1144 לספירה

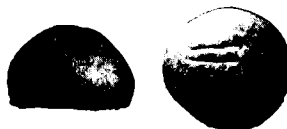
7. תקופה רומית, פיליפוס הראשון הערבי, תיאור תיבת-נח, 249-244 לספירה

9. שקל דמיוני, מרכז-אירופה, המאה ה-10 לספירה

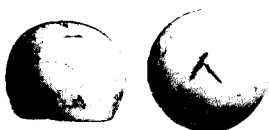
10. קבוצת משקלות אבן כיפתיות האופייניות לממלכת יהודה, המאה השביעית לפני-הספירה

א. משקולת שלושה גרה, עליה הסיפרה ההיראטית (המצרית) 3 = 1/2

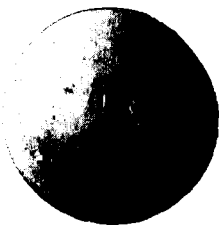
ב. משקולת שמונה גרה, עליה הסיפרה ההיראטית 8 = 1/2

ג. משקולת עשרה גרה (מחצית השקל) עליה הסיפרה ההיראטית 10 = 1/2

ד. משקולת ועליה המילה 'בקע' בכתב עברי עתיק

ה. משקולת שני שקל ועליה הסימון א || 8 - סימן שקל; || = סימן ספרה היראטית (2)

מידע: האוסף המוזיאוני של בנק ישראל

על-פי תיאור של הרמב"ן, שבנספח לפירושו לתורה מתאר שקל יהודי קדום (מימי מלחמת היהודים ברומאים), אותו רכש בעכו במאה הי"ג. על-פי הפרשנות לתיאורו של הרמב"ן נוצר מטבע, שמתוארים עליו אותם הסממנים שתיאר הרמב"ן. על-פני המטבע מתואר ענף צר וארוך נושא עלים, המתאים לתיאור של הרמב"ן, שהשתמש במונח 'מקל שוקד'. זהו פירושו של הרמב"ן לענף עם שלושת הרימונים המופיע על השקלים העתיקים (לוח 1, מס' 9, וראה תצלום של שקל עתיק, לוח 1, מס' 5). מסביב כתובת המתחילה בצד שמאל למעלה וכתובה בכתב יהודי מרובע (זה המקובל אף בימינו): 'ירושלים הקדושה', בעוד שעל השקל היהודי העתיק מופיעה הכתובת בכתב העברי הקדום. על צד הגב מתואר גביע, ממנו עולה מעין קטורת או עשן. תיאור זה עולה בקנה אחד עם תיאורו של הרמב"ן, שפירש את הגביע בעל הרגל הגבוהה שעל שקלי המרד, כמזבח-קטורת. מסביב כתוב בכתב מרובע 'שקל ישראל'. מניין השנים למרד המצוין בשקלים המקוריים מעל לגביע, נעדר לחלוטין בשקלים הדמיוניים. המטבע שבאוסף בנק ישראל עשוי פליז, קוטר 33 מ"מ ומשקלו 9.44 גר'. בניגוד לשקלי המרד המקוריים העשויים כסף, הוטבעו 'השקלים הדמיוניים' הללו בכדיל, באבץ, בעופרת או בפליז, ורק מיעוטם הוטבע בכרוזזה או בכסף.¹⁶

פריטים נומיסמאטיים עתיקים שאינם מטבעות

באוסף הבנק שמורים תפצים ואבזורים שונים הקשורים לסחר ולבנקאות קדומים; ביניהם משקולות לשקילת כסף, כפות-מאזניים, קופה וכיוצא באלו. איסוף פריטים אלה נמצא בראשיתו וכלולים בו לעת-עתה פריטים בודדים בלבד.

לאחרונה נרכשה סידרה של חמש משקולות-אבן מהתקופה הישראלית (המאה השביעית לפני-הספירה) (לוח 1, מס' 10). צורתן היא דמוית-כיפה וחרותים עליהן סימני ספרות וכתובות, המסמנים את יחידות המשקל המקובלות באותה תקופה: שני שקלים (23 גר'), בקע (5.62 גר'), 10 גרה (5.2 גר'), 8 גרה (4.34 גר') ו-3 גרה (1.9 גר'). טיפוס זה של משקולות-אבן היה נפוץ בממלכת יהודה בסוף ימי הבית הראשון. ממשקולת ה'שקל' של ימי הבית הראשון נגזר מאוחר יותר שמם של מטבעות השקל של ימי הבית השני.¹⁷

אמצעי תשלום מארץ-ישראל מלפני קום המדינה

חלקים חשובים של אוסף הבנק הנוגעים לתקופה שמלפני קום המדינה נרכשו בשנת 1978 במכירה פומבית בארצות-הברית. אוסף זה, שמקורו באוסף פרטי של סידיני ל' אולסון, כולל מטבעות, אסימונים ותחליפי-כסף מן המאה הי"ט ומראשית המאה העשרים, וכן מטבעות של תקופת המנדט הבריטי, אסימונים שהיו בשימושם של הטמפלרים הגרמנים במושבותיהם בארץ; וכאלה שהוטבעו על-ידי גופים פרטיים, כמו בית-הספר 'מקוה-ישראל'; מלון 'פלטין', וקפה 'זרנר'.

16 ראה: B. Kish, 'Shekel Medals and False Shekels', *Historia Judaica* III, 2 (1941), pp. 17-39 pls. II-IX. "משורר, 'שקלים דמיוניים באוסף פויכטונגר', " שחר, אוסף פויכטונגר: מסורת ואמנות יהודית (קטלוג מס' 78, מוזיאון ישראל), ירושלים תשל"א, עמ' 214.

17 ראה: א' שטרן, 'מידות ומשקלות', אנציקלופדיה מקראית, ג (ירושלים, 1958), טורים 867-872.

אסימוני הטמפלרים¹⁸

הארגון הכספי המרכזי של הטמפלרים היה בירושלים ונקרא CENTRALCASSE (הקופה המרכזית); על-מנת שיוכלו להתמודד עם בעיית המחסור המתמיד במעות, דאגה הקופה המרכזית להנפקתם של אסימונים, שהילכו במחזור מ-1880 ועד 1917. האסימונים הוטבעו קרוב לוודאי במטבעה המלכותית בוורטמברג שבשטוטגארט. אחרי מלחמת-העולם הראשונה בוטלו אסימונים אלה, וככל הנראה רובם הותכו. אסימוני הטמפלרים הונפקו בערכים של 5, 10, 20 ו-40 פארה והם עשויים פליז. במרכז צד הפנים שלהם מתוארת מחרשה, מסביבה מעגל מנוקד וסביב השוליים כתובת בגרמנית: 'CENTRALCASSE DES TEMPELS' (הקופה המרכזית של ההיכל). על צד הגב

190

18 ראה: א' קינדלר, 'אסימוני קהילת הטמפלרים', שנתון מוזיאון תל אביב, 8 (1966), עמ' 67-73; לוח 7.

מידע: האוסף המוזיאוני של בנק ישראל

מצוין העריך. ישנה גם סידרה, בה לבד מן העריך מצוינת כתובת נוספת: 'CONSUM MARKE' (אסימון לצריכה). טיפוס זה נדיר יותר מהקודמים.

סידרה אחרת של אסימונים הונפקה על-ידי חברת 'ברייש ושות' ביפו. זו היתה חברה מסחרית פרטית של אחד מן הטמפלרים, שבשנות השמונים של המאה הי"ט הנפיק אסימונים עשויים פליז, שצורתם מעוגלת או ריבועית עם פינות מעוגלות. על צד אחד מופיע העריך — 1 או $\frac{1}{4}$ (פיאסטר). על הצד השני מצוינת הכתובת B & C, דהיינו ברייש ושות'. בשנת 1888, כאשר נתחסלה החברה, היא פדתה את אסימוניה. האסימון הריבועי שבאוסף הוא מן הקדומים שהונפקו ומן הנדירים שבהם (לוח 2, מס' א1).

אסימוני 'מקוה ישראל'¹⁹

האסימונים שהונפקו בבית-הספר 'מקוה ישראל', הם בשלושה ערכים — 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$. על האסימונים אין ציון לשם המטבע, אולי כדי להימנע מהתנגשות עם החוק התורכי, וכנראה שערכם ננקב כפיאסטרים או במטליקים. על צד הפנים שלהם מצוין העריך, ומסביב הכתובת MIKWEH ISRAEL. על צד הגב מופיעה הכתובת (Alliance Israélite Universelle) AIU, הוא שמה של חברת 'כל ישראל חברים', שייסדה את בית-הספר. אסימוני 'מקוה ישראל' עשויים פליז והם נדירים במיוחד (לוח 2, מס' 2).

אסימוני מלון 'פלטין' בתל-אביב

מלון 'פלטין' נבנה בקרן הרחובות אחד-העם ואלנבי באמצע שנות השלושים. המלון הוקם על-ידי יהודי מאמריקה והיה אחד המלונות המפורסמים בארץ (כיום הבניין אינו קיים). מלון 'פלטין' הנפיק אסימונים, שלכולם צד-פנים זהה; במרכז מתואר פרח קטן, ומסביב הכתובת PALATIN HOTEL. על צד הגב מופיע העריך, ולידו האות P, המזהה את העריך כפיאסטר, ומתחתיו נקודה גדולה. סביב השוליים של שני הצדדים מופיעות נקודות. אסימוני מלון 'פלטין' עשויים ברונזה וקיימים בערכים 10, 5, 2, 1 ו- $\frac{1}{2}$ פיאסטר. העריך הנדיר הוא זה של פיאסטר אחד (לוח 2, מס' 3).

אסימוני קפה 'ורנר' בחיפה

אסימונים אלה הונפקו על-ידי צבי ורנר, שהגיע לחיפה מווינה ופתח ב-1935 בית-קפה ברחוב הרצל. הוא הביא עמו את האסימונים החלקים, לפני הטבעתם, והכתובות נטבעו עליהם בחיפה. האסימונים היו בשימוש עד לסגירת בית-הקפה, בשנת 1951, עם מות בעליו.

אסימוני קפה ורנר הוטבעו בשני סוגי מתכת — ברונזה וקופר-ניקל. אלה העשויים ברונזה הם נדירים יותר ומצויים באוסף בנק ישראל. כנראה שישנם כיום בסך-הכל 51 סדרות מלאות של

19 ראה: א' קינדלר, 'אסימוני קהילות ומושבות יהודיות בארץ-ישראל', שנתון מוזיאון הארץ, 7 (1965), עמ' 54-53.

אסימונים כאלה, והם הונפקו בעריכים 5, 10, 20, 30, 40, 50. על-פני האסימון מופיעה כתובת שקועה, CAFE WERNER HAIFA, הסדורה בשלוש שורות. הכתובת הוטבעה ברושמה אחידה לכל העריכים של האסימונים; וכך על האסימון הקטן של 5 הכתובת ממלאת את כל השטח, בעוד שעל האסימון הגדול של 50 הכתובת נראית קטנה, והשטח מסביב ריק לחלוטין. העריכים מופיעים על צד הגב. משני צדי האסימונים יש שוליים מנוקדים (לוח 2, מס' 4). יש אומרים, שהמלצרים השתמשו באסימונים אלה לצורכי חישוב (counters), ובזמן המחסור הגדול במעות, השתמשו בהם גם לצורך זה; ואין זה מן הנמנע שהם שימשו לשני הצרכים גם יחד. העריכים הנדירים ביותר בין אסימוני קפה 'ורנר' הם 5 ו-10.

אסימוני זכרון-יעקב²⁰

אסימונים אלה הוצאו על-ידי רשויות המושבה היהודית בשנת 1885 על-מנת להתגבר על המחסור במעות. קודם-לכן השתמשו למטרה זו באסימוני-נייר. האסימונים הוטבעו בפריס והם שימשו בזכרון-יעקב וגם ביישובי הסביבה. לא ברור, אם העריך הנקוב על האסימונים הוא פיאסטר או מטליק. אסימונים אלה הם נדירים ביותר. על-פני האסימון מצוין העריך, למטה מופיע פרח, ומסביב הכתובת ZICHRON JACOB. על צד הגב, בשתי שורות, מופיעה הכתובת 'זכרון-יעקב בעברית ולמטה עיטור: -.-; באוסף בנק ישראל מצויים שני אסימונים בעריכים 1 ו-1/2, שמקורם אינו מאוסף אולסון (לוח 2, מס' 5).

מטבעות ושטרות של מדינת ישראל

באוסף מצויים כל המטבעות והשטרות שהונפקו במדינת ישראל מיום הקמתה. כאן שמורים המטבעות והשטרות, על גירסותיהם השונות, כולל שטרות-דוגמה.

חומר מקורי להטבעת מטבעות ולהדפסת שטרות של מדינת ישראל פריטים שונים הקשורים בתהליך עשיית המטבעות והשטרות, נשמרים באוסף בנק ישראל למען הדורות הבאים. בהיות בנק ישראל הגוף העוסק בהנפקת אמצעי התשלום במדינה, יש באפשרותו לאסוף פריטים הקשורים בנושא זה, למן השלבים הראשונים של תכנון אמצעי התשלום ועד לביצוע ולקבלת המוצר המוגמר. כאן נאספים הצעות לשטרות ומטבעות (כולל כאלה שלא התקבלו). שרטוטים של מטבעות ושטרות מוצעים, דגמי גבס וברונזה של המטבעות, מבלטי-אב ומבלטי-עבודה בהם משתמשים להטבעת המטבעות, הטבעות והדפסות-נסיון ואבזורים שונים הקשורים בתהליך זה. חלק מן הפריטים אלה ישמש להדגמת תהליכי ההטבעה וההדפסה של שטרות ומטבעות במוזיאון לתולדות המטבע בבנק ישראל, לכשיקום.

שטרות ומטבעות מארצות ברחבי העולם

בבנק המרכזי של המדינה, קשור בנק ישראל בהסכמי-חליפין עם הבנקים המרכזיים של ארצות רבות, המעבירים אליו באופן מסודר מטבעות ושטרות חדשים המונפקים על-ידם, וזאת על-מנת שהעוסקים במטבע זר יכירו כל שטר ומטבע חדשים. אוסף זה משרת גם את עובדי הבנק המופקדים על הנפקת אמצעי התשלום של מדינת ישראל, וממנו לומדים על החידושים האחרונים בתחומי הכספים, אמצעי-בטחון חדשים כנגד זיופים, גובהי העריכים המשמשים כיום בעולם, ועיצובים מיוחדים למטבעות ושטרות.

פריטים נומיסמאטיים שונים

אוסף אמיל פיקובסקי

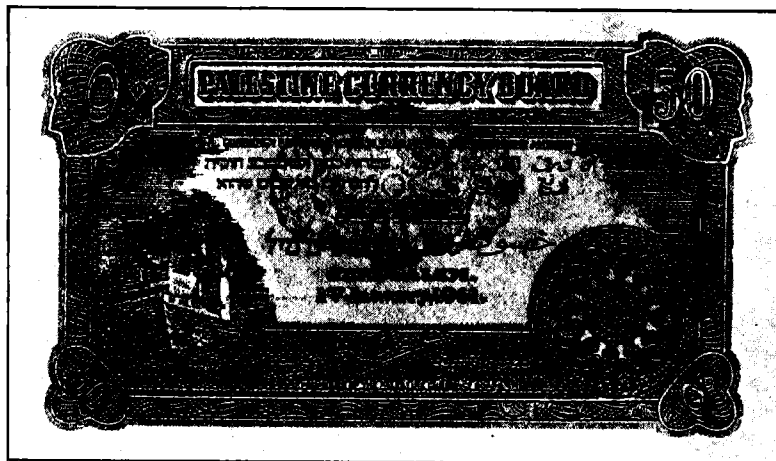
בשנת 1981 צירף הבנק לאוספיו חלקים נכבדים מאוסף מיוחד במינו, שעיקרו הוא פריטים הקשורים בהדפסתם של אמצעי-תשלום מלפני קום המדינה ומן השנים הראשונות לכינונה. בשנת 1924 הקים אמיל פיקובסקי ז"ל, ביחד עם אביו מיכאל, מפעל צינקוגרפיה הנושא את שמו ופועל בירושלים עד היום. ייחודו של מפעל זה היה בעיסוקו בהדפסת שטרי-כסף שהיו הילך חוקי במחזור, בתקופה שקדמה לקום המדינה. בראשית שלטון המנדט בארץ-ישראל נתקבלה האספקה של שטרי-כסף מלונדון; אך בשנת 1942 בעיצומה של מלחמת-העולם השנייה, היה חשש שהאספקה הסדירה של שטרי-כסף לארץ תופרע. עקב כך פנה הנציב העליון, הרולד מק-מייקל, אל פיקובסקי והזמין אצלו גלופות לשטרות של 'פונטים' של ממשלת פלשתינה (א"י), הזהים לאלה שהודפסו בלונדון, אך בצבעים אחרים. למשל, פאונד אחד שצבעו המקורי ירוק-צהוב, הודפס בחום, וישנן דוגמאות-הדפסה גם באדום ובירוק על רקע לבן; 50 פאונד, שצבעו המקורי ירוק, הודפס בחום; והשטר בן 100 מיל ארץ-ישראליים הודפס בכחול, וישנן הדפסות-נסיון בחום, באדום ובירוק. כמו-כן הוזמנו גלופות למעות-נייר²¹ של 50 ו-100 מיל ארץ-ישראליים, ערכים שלא היו במחזור כמטבעות. גם המטבעות של שילינג ושני שילינגים הוטבעו אז בלונדון (לוח 3, מס' 2-1).

פיקובסקי ואנשיו הכינו את הגלופות הנדרשות בחשאיות מוחלטת, תוך שימוש בציוד צינקוגרפי שלא יועד למטרה זו. שלבי העבודה הגיעו עד להדפסת השטרות, אך ברגע האחרון החליטה ממשלת בריטניה שלא להוציא שטרות אלה למחזור, והרעיון לא מומש. דוגמאות של שטרות אלה הם מן הפריטים המיוחדים והחשובים שבאוסף הבנק, והם מהווים פרק מיוחד בתולדות הכנתם של אמצעי התשלום בארץ-ישראל.

פיקובסקי יצר גם שטרות של ממש, שהיו הילך חוקי עובר לסוחר. שטרות כאלה הוזמנו אצלו עבור סוריה ולבנון בשנות הארבעים, כאשר השתיים שוחררו משלטון צרפת של וישי ונשאררו ללא אספקה סדירה של כסף, שקודם-לכן הגיעה מפריס. לפיכך, הבריטים הזמינו אצל פיקובסקי שתי סדרות של שטרי-כסף, אחת ללבנון ואחת לסוריה. לצורך ביצוע משימה זו צויד פיקובסקי בהיתר מיוחד לנוע בין ארץ-ישראל, דמשק וביירות. היתר מיוחד זה נוצל גם על-ידי אנשי ה'הגנה' לצורך עניינים שונים, ובייחוד לצורכי העלייה הבלתי-לגאלית. שטרי הכסף של פיקובסקי הוכנסו

21 שטרי כסף בערכים נמוכים, ששימשו תחליף למטבעות.

לוח 3 – שטרות מאוסף אמיל פיקובסקי

הדפסות-נסיון (שני צדדים)
למעט-נייר בת 50 מיל
מעשה-ידי פיקובסקי

הדפסת-נסיון
למעט-נייר בת 100 מיל

למחזור בסוריה ולבנון, והיו לפיכך לשטרי הכסף הראשונים שהודפסו בירושלים, דבר שלא מצא כל ביטוי בשטרות עצמם.

לעומת אלה, קיימת סדרת שטרות שהוכנה על-ידי פיקובסקי, ששימשו הילך חוקי ואף נזכרת עליהם עובדת הדפסתם בירושלים. אלה הם שטרות של המושבה הצרפתית ג'יבוטי שבקרן-אפריקה. ב-1943, מששחררה ג'יבוטי, נוצרה בעיה דומה לזו שהיתה בסוריה ולבנון; אספקת הכסף לשם הופסקה, ואצל פיקובסקי הוזמנו גלופות עבור סידרה שלמה של שטרות בכל העריכים. אלה הוכנו והודפסו בירושלים והוכנסו למחזור בג'יבוטי, כשעליהם מתנוססת הכתובת 'Emil: Government Printer Palestine' (המדפיס הממשלתי של ארץ-ישראל) ובצד השני: 'Pikovsky LTD. Jerusalem'. בתום מלחמת-העולם השנייה הוחלפו שטרות אלה בשטרות שהודפסו בפריס.

לבד מהשטרות שהוזכרו, עסקה הצינוקוגרפיה של פיקובסקי גם בהכנת גלופות להדפסות מיוחדות אחרות. בתקופת מלחמת-העולם השנייה הכין פיקובסקי למען ממשלת ארץ-ישראל וארצות אחרות גם ניירות-ערך, בולים, דרכונים ועוד, וכן הכין עבור ה'הגנה' זיופים של מסמכים רשמיים שונים. הוא אף זייף חותמת נאצית, שהוכנה עבור הדרכונים המזויפים לצנחנים שנשלחו מארץ-ישראל לאירופה ב-1944.

חלקים מייצגים של אוסף מגוון זה מוצגים לקהל בכניין בנק ישראל בירושלים.

תחליפי כסף

באוסף הבנק כלולים אמצעי-תשלום שונים, שנרכשו במשך הזמן ממקורות שונים. אלה הם פתקיות ואסימונים, ששימשו כתחליפים להילך חוקי רגיל, בעיקר בקיבוצים, בחברות-תחבורה ובמוסדות פרטיים שונים (כמו מוסדות-דת). גם חנויות הדפיסו לעצמם פתקיות, ועליהן צוין עבור איזו סחורה מיועדת הפתקית.

בשנות השלושים ייסדו ראשי היישוב בארץ-ישראל את 'כופר הישוב'. גוף זה הטיל מיסוי על מוסדות, בידור, תחבורה, נפט, סיגריות ועוד. לצורך זה הונפקו תווי 'כופר הישוב'. ההכנסות נוצלו בעיקר לתמיכה בהתיישבות היהודית כנגד הטרור הערבי, שהתחיל להשתולל בימי המאורעות (לוח 4, מס' 1).

החל משנות הארבעים מרבית הקיבוצים הנפיקו פתקיות שונות כתחליפי-כסף לצרכים פנימיים של חברי הקיבוץ, שהיו טובים לרכישות שונות בקיבוץ בלבד. גם חברות-נסיעה שונות, כמו 'אחוד רגב' ו'המעביר', הנפיקו פתקיות בשנות הארבעים. אלה של חברת הנסיעות 'שחר' מחיפה היו עגולות ובמרכזן חור. על הפתקיות נקב העריך 1, 2 או 5 פרוטות (לוח 4, מס' 2). בתקופת ה'צנע' (סוף שנות הארבעים ראשית שנות החמישים) הונפקו תלושים לרכישות שונות בירושלים, כמו עבור $\frac{1}{2}$ או $\frac{1}{3}$ בלוק-קרח, ועליהם הודפסה המילה גראטיס (חינם); זאת על-מנת למנוע חשש של חילול שבת וחג, שמא יחשוב הציבור שהתמורה שולמה במזומנים בשבת או במועד (לוח 4, מס' 3). בעת המצור על ירושלים, בשנת 1948, הנפיק ועד שכונת מאה שערים כרטיסי-נפט, שחולקו לתושבי השכונה (לוח 4, מס' 4).

בשנות החמישים הנפיקה חברת הנסיעות 'דן' פתקיות של שירותי-נסיעה, שערכן היה שווה ל-

2. פתקית של חברת-ניסעות 'ישראל', שנות הארבעים

תו בתי קפה

5 מ"ל

התו הנו בן ערך רק כשהוא נתלש מהמנקס לציני המשלם תמורתו. נא לקרוע את התו עם קבלתו.

100812

1. תו 'כפר הישוב', שנות השלושים

כ"ה

ועד שכונת מאה שערים

כרטיס נפט №

20		1
	ה ש ם	
19		2
	כחצר	
18		3
	נפשות	
17		4
		5
16		6
	שכט תשי"ח	
15		7
	דמיס חירב	
14		8
13	12 11 10 9	

אתר מחברת

מאה-שערים

COMMITTEE SOCIETY

MEA-SHEARIM

JERUSALEM

4. כרטיס לחלוקת נפט, ירושלים 1948

אחוד בתי חרשת לקרח

ת"ד 394 - טל. 61555

ירושלים

---

* 3984 *

בלוק קרח ^{1/2}

(גראטים)

חותמת

3. תלוש לקרח מ'תקופת הצנע', אחרי הקמת המדינה, ירושלים

האוסף המוזיאוני של בנק ישראל

5 פרוטות כל אחת; ובשנות השישים חברת 'שוהם שירות הים בע"מ' מחיפה הנפיקה אסימונים, שהיו מיועדים לקניות העובדים בקנטינות של החברה. האוסף כולל מיגוון רחב של בולים, אסימונים ופתקיות מחברות וגופים שונים בארץ.

מטבעות כתכשיטים

מטבעות שימשו במקומות שונים ובתקופות שונות כאביזר לקישוטים והם שובצו בתכשיטים. בדורות הקודמים הם שובצו בתכשיטים שונים, בעיקר מפני שהיו עשויים מתכות יקרות. כמו־כן שובצו על כלי־מתכת שונים כקישוט שפיאר את החפץ והעלה את ערכו. באוסף הבנק כלול אף קישוט־ראש עשוי מטבעות, שנתקבל לאחרונה ממשרד האוצר. הוא עשוי משני חלקים, מסוג שנפוץ בקרב הפלאחיות והברוויות בארץ־ישראל. מקשטים אותו 45 מטבעות־כסף תורכיים־עות'מאניים וספרדיים מן המאות י"ח-י"ט. במרכז משולב מטבע־כסף גדול של פרו מן המאה הי"ט.

מוזיאון בנק ישראל